

живают степень распространения различных инфекционных заболеваний, отражают социально-исторические причины и обстоятельства возникновения эпидемий на Покутье, освещают борьбу местной власти с эпидемиями.

Ключевые слова: Галичина, Покутье, Западноукраинская Народная Республика, санитарное состояние, инфекционное заболевание, эпидемия.

Andriy KOROL'KO, Lev DAVYBIDA
(Ivano-Frankivsk)

**THE SANITARY AND EPIDEMICAL
SITUATION OF POKUTTYA DURING
THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE
OF WESTERN UKRAINIANS IN 1918–1919**

This article analyzes the sanitary and epidemiological situation of Pokuttya during the national liberation struggle of Western Ukrainians in 1918–1919. The authors find out the origins, background and reasons for the general decline of sanitary conditions, consider the features and opportunities of health care in this region. After examining archival materials they track the prevalence of various infectious diseases, reflect the social and historical causes and circumstances of epidemic diseases in Pokuttya, clarify the fight with epidemics of the local authorities.

Keywords: Galicia, Pokuttya, West Ukrainian National Republic, sanitary conditions, infectious disease, epidemic.

УДК 94(477) «1918/1920»

Олександр ДЕМЧУЧЕН
(Чернівці)

**ДО ПИТАННЯ ПРО ВСЕБІЧНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПЕРІОД
ДИРЕКТОРІЇ (1918–1920 рр.)**

У статті йдеться про організацію забезпечення Армії Української Народної Республіки в період Директорії (1918–1920 рр.) та діяльність відповідних органів, на які покладалося це завдання.

Ключові слова: Директорія, Армія Української Народної Республіки, забезпечення, постачання.

Однією з важливих проблем у військовій історії України доби Директорії є досвід забезпечення діяльності Української армії, який дає багато повчальних уроків для сучасного військового будівництва в нашій державі.

Дана тема знаходить часткове висвітлення у наукових працях сучасних вітчизняних дослідників, зокрема В. Капелюшного¹, С. Литвина², В. Вериги³, В. Довбні⁴, В. Задунайського⁵, М. Герасименка⁶,

М. Ковальчука⁷ та інших дослідників. В контексті розгляду окремих питань військового будівництва в означені роки вони торкаються і цього важливого напрямку. Проте спеціального дослідження присвяченого саме забезпеченню діяльності Армії УНР поки що не створено. Матеріали, що мають значення для вивчення порушеної теми, містяться у збірниках документів⁸.

Забезпечення бойової діяльності Української армії частково відображено у працях та споминах тих, хто зі зброєю у руках виборював державну незалежність України. Це насамперед українські військові керівники: М. Безручко⁹, О. Вишнівський¹⁰, Р. Дашкевич¹¹, М. Капустянський¹², М. Омелянович-Павленко¹³, О. Удовиченко¹⁴, Л. Шанковський¹⁵ та інші.

В опрацюванні даної теми автором використано архівні документи, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України¹⁶.

Мета цієї статті полягає у висвітленні організації забезпечення Армії УНР в період Директорії.

З приходом до влади державне та військове керівництво УНР відразу звернуло увагу на забезпечення українських військ. У військових частинах та установах створювалися відповідні органи, завданням яких і була організація забезпечення військових частин та з'єднань. За даними Л. Шанковського, в тилових установах та частинах перебувало близько половини Армії УНР. Органами інтендантської служби були корпусні, дивізійні та бригадні інтенданти. Їм підлягали інтендантські склади та обозні валки. Л. Шанковський зазначає, що контроль над видатками з одержуваних із скарбниці грошей та запасів здійснювали рахункові старшини. Армія мала великі обози¹⁷.

У роботі М. Безручка знаходимо відомості щодо організації постачання в Корпусі Січових Стрільців: «Органи постачання були сформовані на зразок російського корпусу. На його чолі стояв начальник постачання (корпусний інтендант) зі своїм управлінням, йому підлягали начальники постачань дивізійних. Полки та гарматні бригади мали полкове господарство теж на зразок російських». Всі запаси зброї, харчування й обмундирування возились у потягах. Ніяких магазинів чи місцевих складів спочатку не було. У вересні 1919 р. були засновані магазини в Проскурові. Склади в період боротьби від грудня 1918 р. до серпня 1919 р. були поповнені тими запасами зброї й обмундирування, а також і деякими харчовими продуктами зі складів Києва, Бердичева, Білої Церкви, Фастова та інших міст. З осені 1919 р. перейдено до використання місцевих засобів – шляхом заготівель. При повстанні були засновані свої майстерні – кравецька на 40 машин і шевська на 80–100 шевців. Отже, обмундирування та виряд для всіх родів зброї заготовлялись власними засобами.

Взагалі в розумінні постачання група була досить добре забезпечена. Недостача відчувалася тільки пізніше, надто пізньої осені, у взутті і частково в теплом одязі¹⁸. В організації постачання командування січового стрілецтва спиралося в основному на власні сили, виявляло розумну ініціативу та винахідливість і таким чином менше залежало від вищих тилових установ, що було дуже важливо в умовах тодішньої маневрової війни.

Проте не скрізь в Армії УНР вдавалося налагодити постачання військ так, як того вимагали складні та неоднозначні умови бойової діяльності. У вирішенні цього завдання командування не завжди було на висоті своїх обов'язків. Про організацію постачання у Запорозькому корпусі згадує його командир – М. Омелянович-Павленко: «Заплля, як і всюди, тоді було слабким місцем Запорозців і то більше через не відповідну організацію військової інтендантури, а не через злу волю військових частин. Витворилася мішана магазинно-реквізиційна система, яка часом переходила впрост у самозабезпечення військ «власними засобами», що приводило до збільшення транспортних засобів дивізії.

Поки військо було в русі, така система не зовсім була зла й тяжка для населення, бо Запорозці любили обдаровувати селян цукром, кіньми і т. п.

Коли ж група затримувалася довший час на одному місці, то це негайно відбивалося на настроях селянства ..., загальна кількість групи (харчовий стан) наближався до 9–10 тисяч людей, при кількох тисячах коней і худоби (бойовий стан: 4–5 т., гармат 15–20, шабель 800–1 000)»¹⁹.

Слід окремо відмітити забезпечення військ транспортними засобами, зокрема автомобілями. Керівництво вимагало створити автоколони в окремих кадрових корпусах²⁰. Автомобілів було дуже мало. Зокрема, у Корпусі Січових Стрільців, за свідченням М. Безручка, «автоколони, входячи до складу групи, складалася з 8 особових та 12 тягарових самоходів. За браком відповідних доріг були в ужитку тільки особові самоходи, як засіб пересування штабів і зв'язку. Тягарових самоходів майже не вживалося, й вони обслуговували тільки глибокий тил»²¹. Таким чином транспортних засобів у військах не вистачало, а налагодити їх виробництво повною мірою не вдалося, відтак використовувалася в основному кінна тяга.

Існувала спеціальна гарматна служба. Нею керували начальники гарматного постачання. Їм підлягали арсенали зброї, зброярські майстерні тощо. Відповідно органами інженерної служби були корпусні, дивізійні та бригадні інженери, яким підлягали інженерні склади, парки і колони. У 1920 р. постачання військам боєприпасів під час бойових дій вже визначалося «Статутом польової служби», де зазначалося: «... Військові частини, що безпосередньо провадять бій, повинні бути вільними від побоювання за недостачу бойового припасу, і їх

повинно увільнити від турботи поповнити їх. Це складає обов'язок *паркових частин*, які працюють під проводом старших арматних начальників». Цим частинам ставилося завдання: «Парки повинні проникнутися *енергійним змаганням вперед*, рішучістю за всяку ціну ..., *вчасно подати риштунки* до війська, яке провадить бій ..., тримати міцний і певний зв'язок з частинами, яких вони постачають, ... розвивати широкий почин і не зупинятися перед самою напруженою роботою». Організовувалося постачання таким чином: «Як правило, кожній дивізії призначається свою *лінію постачання*, яку визначається місцем розположення головних парків дивізії та тиловим складом, що поповнює парки»²².

Постачання набоїв до гармат і стрілецької зброї постійно залишалося великою проблемою для Української армії, тому така регламентація його відповідним документом мала важливе значення для впорядкування забезпечення військових частин боєприпасами. Проте на практиці налагодити постачання набоїв було надто складно. Їх постійно не вистачало. П. Шандрук пише: «Гарматні набої лічилися на штуки, а мушкетні ... посідали лише ті вояки, що ... повнили службу в полі. Набої видавалися козакам по строгому обрахунку, бо частини дуже берегли їх на випадок бою. Доходило до того, що частини в своїх звітах про стан набоїв показували меншу кількість, ніж у дійсності посідали, а це в надії одержати більше від органів постачання. Під цим поглядом заходили просто неймовірні речі: штаб армії, щоб мати можливість належно розподіляти набої, що надходили із за кордону, мусів був через органи контррозвідки здобувати правдиві відомості про стан набоїв у дивізіях». П. Шандрук наводить відомості щодо наявності набоїв у частинах. Так, станом на 8 жовтня 1920 р. у 3-й дивізії гарматних набоїв було 960 штук, до гвинтівок і кулеметів – 133 050 штук; у 4-й дивізії – набоїв до гвинтівок 20 000 штук, тобто 10 набоїв на одного вояка «коли взяти лише по дві стрічки на кожний з 29 тяжких кулеметів, що посідає дивізія»; 5-а дивізія на той час зовсім не мала гарматних набоїв. Командування армії могло надати військам набої у зовсім малій кількості. Зокрема, 4-й дивізії було надано лише 100 гарматних набоїв. Тоді ж командир 3-ї дивізії доповідав, що запас дивізійної артилерії становить лише 12 набоїв²³. Для використання зброї і технічних засобів організовувався їх ремонт. Так, у Корпусі Січових Стрільців, за словами М. Безручка, був потяг-майстерня «... із прегарним устаткуванням, із добре вишколеним персоналом була єдина на всю Україну й одна з небагатьох, що були в колишній Росії. В цій майстерні ремонтувалися гармати, кулемети й автомобілі. Майстерня могла виробляти навіть деякі частини до всякої зброї та самоходів. Вона була підпорядкована інспекторові артилерії. Заги-

нула в травні місяці, потрапивши в руки поляків у кінці травня 1919 р. в районі Бродів»²⁴.

Армія УНР у своєму складі мала санітарну службу. У січні 1919 р. було затверджено Тимчасовий штат Головної військово-санітарної управи. Вона мала у своєму складі відділи: персонального складу, санітарно-гігієнічний, постачання, евакуаційний, фармацевтичний та господарчий²⁵. У частинах та з'єднаннях санітарну службу очолювали корпусні, дивізійні, бригадні та полкові лікарі, а також лікарі «окремих формацій». Їм підлягали спеціальні підрозділи – санітарні відділи та сотні. До установ цієї служби належали польові лічниці, склади санітарних матеріалів, санітарні валки та санітарні поїзди. Скромний, за висновком Л. Шанковського, стан санітарних установ не міг задовольнити потреб 100-тисячної армії (разом з Українською галицькою армією) і головним чином через брак ліків, санітарного матеріалу, лічниць, лікарів, дезінфекторів, пралень і купалень поширилася пошесть тифу, яка забрала щонайменше 30 % армії. Ветеринарну службу представляли ветеринари в корпусах, дивізіях та бригадах. Вони організовували лікувальні установи для коней²⁶. Зважаючи на катастрофічну нестачу кваліфікованих медиків у військах, було прийнято рішення про мобілізацію до війська всіх лікарів віком до 50 років, і лікарів-жінок до 45 років та інших медичних працівників²⁷. Проте це не дало остаточної можливості забезпечити військо фаховими медичними спеціалістами.

Медичне забезпечення не вдалося відповідним чином налагодити. Для прикладу наведемо свідчення М. Безручка щодо організації його у Корпусі Січових Стрільців. Він пише: «Санітарна служба в групі, як і в усій українській армії, за весь час була поставлена досить зле. Не було ні польових, ні запасних шпиталів. При частинах були лікарі, з котрих тільки дехто був дійсно лікарем, а то просто фельдшер або й того гірше. Легкохворих лікували у лазаретах при частинах, поранених та тяжкохворих супроводжували до коша, де був напочатку теж лазарет, а пізніше засновано в Старокостянтиніві шпиталь. Персонал для цього шпиталю і ліки взято в Звягелі ... з місцевого земського шпиталю; персонал поповнено персоналом з військових частин»²⁸. Також констатовалося, що «брак медикаментів і перев'язочного матеріалу утруднює лікування хворих і ранених»²⁹. Відтак Армія УНР виявилася недостатньо підготовленою для боротьби з пошестями, які поширювалися восени 1919 р., зокрема тифу. Так, командир пішого Запорозького ім. Наливайка полку повідомляв, що у його частині захворіло на тиф і відправлено у шпиталь 7 старшин і 143 козаки. Він висловлював сумне припущення, що надалі через поширення хвороб полк може припинити своє існування. Відтак командир просив вивести полк у тил з метою

проведення дезінфекції та надання військовослужбовцям можливості скористатися лазнею³⁰. З метою боротьби з пошестями тифу, що набували катастрофічних масштабів, командування Армії УНР вимагало від командирів військових частин вжиття рішучих заходів. Останні зобов'язувалися самостійно влаштувати і утримувати пральні, впровадити короткі зачіски, дбати про миття у лазні не менше як двічі на місяць, щотижневу заміну білизни тощо³¹. Такі заходи значною мірою могли сприяти запобіганню масових захворювань у військових частинах, проте їх важко було провадити, оскільки командири частин не мали необхідних для цього людських резервів та засобів, що визнавалося зокрема, наведеним вище рапортом командира полку ім. Наливайка³².

В Армії УНР існувала геодезична служба. За часів Гетьманату та Директорії її очолював видатний фахівець-геодезист, що здійснював наукові дослідження в цій галузі, генерал-поручник М. Коваль-Медзвєцький. Ця установа поділялася на відділи: геодезичний, картографічний та топографічний. Головні юридичній управі Військового міністерства підлягала Юридична служба, що включала відділи: загальний, прокурорський та судово-адміністративний. Органами цієї служби були військова прокуратура та військові суди, які поділялися на три інстанції: 1) Бригадні і дивізійні суди; 2) Корпусні суди; 3) Вищий військовий суд³³. Видатним військовим юристом УНР у той час був Євген Мошинський, що разом із своїми колегами підготував чимало нормативно-правових актів, якими визначалися права, обов'язки та відповідальність військовослужбовців Армії УНР. Зокрема, їх заслугою було складання скороченого дисциплінарного статуту на військовий час та інші важливі документи.

Служба зв'язку (військових комунікацій) була представлена корпусними, дивізійними та бригадними начальниками (референтами) зв'язку. Їм підлягали частини і установи (склади) зв'язку на території даного з'єднання. Військовими транспортами завідували військово-транспортні відділи при Штабі Головного Отамана та Штабі Дієвої армії. Польова пошта поділялась на головну станицю та на мережу побічних станиць³⁴.

Таким чином, можна стверджувати, що в Армії УНР у 1919–1920 рр. створювалися всі структурні підрозділи, що мали забезпечувати її життєдіяльність. В ході їх творення спиралися переважно на досвід Російської імператорської армії з тими, однак, характерними рисами і особливостями, які обумовлювалися революційним часом.

Не слід, однак, забувати, що всі вони творилися і діяли у несприятливих умовах революційної боротьби, частій зміни території, браку відповідних спеціалістів і т.д. Це, безумовно, впливало на якість їх організації та діяльності.

¹ Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.): Монографія. – К.: Олан, 2003. – 608 с.

² Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 639 с.

³ Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923. – У 2-ох т. – Львів, 1998. – Т. 2. – 502 с.

⁴ Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 років. – К.: Текст, 2002, – 218 с.

⁵ Задунайський В. Збройні Сили УНР (1917–1920 рр.): Дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 1995. – 198 с.

⁶ Герасименко М. Підготовка старшинських кадрів в українських національних державних утвореннях (березень 1917 – листопад 1920 рр.): Автореф. дис.... канд. іст. наук. – К., 2005. – 24 с.

⁷ Ковальчук М. Українсько-білогвардійська війна: трагічний початок (вересень 1919 р.) // Військово-історичний альманах. – 2004. – Ч. 2 (9). – С. 15–47.

⁸ Директорія, Рада Народних міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918–листопад 1920 рр.: Документи і матеріали: У 2-х т., 3-х ч. / Упоряд. В. Верстюк та ін. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – Т. 1. – 688 с.; Т. 2. – 744 с.; Петлюра С. Статті. Листи. Документи. – К.: ПП Сергійчик М.І., 2006. – Т. IV. – 704 с.

⁹ Безручко М. Від Проскурова до Чорторії // Історія Січових Стрільців. – К., 1992. – С. 202–286.

¹⁰ Вишнівський О. До історії Синіх і Залізних // За державність. – Варшава, 1937. – Зб. 7. – С. 68–102.

¹¹ Дашкевич Р. Артилерія січових стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота. – Нью-Йорк, 1965. – 208 с.

¹² Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році (короткий військово-історичний нарис): в 2-ох кн. – Мюнхен, 1946. – (103+200) с.

¹³ Омелянович-Павленко М. На Україні, 1919 // Спогади українського командарма. – К.: Планета людей, 2002. – С. 184–205.

¹⁴ Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія, організація і бойові дії 1917–1921. – К., 1995. – 206 с.

¹⁵ Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 319 с.

¹⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1078. – Оп. 1. – Спр. 11. – Збірник наказів Головної управи військ УНР; ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 1. – Спр. 90. – Накази Дісвої Армії УНР. Вирізки із газет про події на Україні; ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 5. – Доповіді та обіжники Головного управління Генерального штабу, військового міністерства, командирів військових частин про формування Армії УНР, положення та схеми. Списки отаманів та полковників Головних управлінь: гарматного, інженерного і ін.; ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 4. – 1. – Накази головного командування петлюрівських військ.

¹⁷ Шанковський Л. Вказ. праця. – С. 56–57.

¹⁸ Безручко М. Вказ. праця. – С. 205.

¹⁹ Омелянович-Павленко М. Вказ. праця. – С. 216.

²⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 26–26 зв.

²¹ Безручко М. Вказ. праця. – С. 204.

²² Статут польової служби. Затверджено Головним Отаманом С. Петлюрою 29 червня 1920 р. – Вінниця, 1920. – С. 129 – 130.

²³ Шандрук П. Українська армія в боротьбі з Московщиною (18 жовтня–21 листопада 1920 р.) // За Державність. – Каліш, 1934. – Зб. 4. – С. 201–210.

²⁴ Безручко М. Вказ. праця. – С. 204.

²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 4. – 1. – Накази головного командування петлюрівських військ. – Арк. 16–17 зв.

²⁶ Шанковський Л. Вказ. праця, с. 57.

²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 4. – 1. – Накази головного командування петлюрівських військ. – Арк. 5

²⁸ Безручко М. Вказ. праця. – С. 205.

²⁹ Петлюра С. Статті. Листи. Документи. – К.: ПП Сергійчик М.І., 2006. – Т. IV. – С. 338.

³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 5. – Доповіді та обіжники Головного управління Генерального штабу, військового міністерства, командирів військових частин про формування Армії УНР, положення та схеми. Списки отаманів та полковників Головних управлінь: гарматного, інженерного і ін. – Арк. 69.

³¹ Петлюра С. Статті. Листи. Документи. – К.: ПП Сергійчик М.І., 2006. – Т. IV. – С. 313.

³² ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 5. – Доповіді та обіжники Головного управління Генерального штабу, військового міністерства, командирів військових частин про формування Армії УНР, положення та схеми. Списки отаманів та полковників Головних управлінь: гарматного, інженерного і ін. – Арк. 69.

³³ Шанковський Л. Вказ. праця. – С. 58.

³⁴ Там само. – С. 60.

*Александр ДЕМЧУЧЕН
(Черновцы)*

К ВОПРОСУ О ВСЕСТОРОННЕМ ОБЕСПЕЧЕНИИ АРМИИ УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В ПЕРИОД ДИРЕКТОРИИ (1918-1920 ГГ.)

В статье речь идёт об организации обеспечения Армии Украинской Народной Республики в период Директории (1918-1920 гг.) и деятельности соответствующих органов, на которые возлагались эти задачи.

Ключевые слова: Директория, Армия Украинской Народной Республики, обеспечение, снабжение.

*Oleksandr DEMCHUCHEN
(CHERNIVTSI)*

TO THE ISSUE OF COMPREHENSIVE ENSURING OF THE ARMY OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC IN THE PERIOD OF DIRECTORY (1918-1920)

The article deals with the organization of the Army of the Ukrainian National Republic in the period of Directory (1918-1920) and the activities of the bodies which were entrusted with this task.

Keywords: Directory, Army of the Ukrainian National Republic, provision, supply.